

José Luis Ramírez

"SPRÅKET ÄR RETORIK"

Med titeln: *Nietzsche oder "Die Sprache ist Rhetorik"*, utkom 1994, utgiven av Wilhelm Fink Verlag, München, en antologi om Nietzsche och hans förhållningssätt till Retoriken redigerad av Josef Kopperschmidt (som också bidragit med ett värdefullt kapitel) och Helmut Schanze. Citatet ovan är Nietzsches egna ord. Nietzsche är en svårplacerad filosof som tolkats och uppfattats på väldigt olika sätt. De flesta tolkningar har missat hans förhållande till Retoriken, en avgörande nyckel till förståelse av hans filosofiska utveckling. Ett lysande undantag är Samuel Ijsselings, som i *Rhetoric and philosophy i conflict*¹, gjort en lättläst och klargörande insats härvidlag.

I den nyutkomna spanska upplagan av Nietzsches retoriska skrifter² gör Luis Enrique de Santiago Guervós en ingående redogörelse för Nietzsches intellektuella utveckling och beskriver den som ett brott mot den filosofiska traditionen och ett sökande efter en genealogisk förklaring av själva filosofin.

Kants förnuftskritik hade uppmärksammat relationen mellan vår kunskap om världen och världen själv och inlett därmed en form av konstruktivism. Han hoppade dock över språkets roll i kunskapen. Den s.k. språkliga vändningen i filosofin innebär en medvetenhet om att vår kunskap om världen förmedlas genom språket och att det är lika viktigt att förstå vad språket gör med oss som vad vi gör med språket. För Nietzsche blev Retoriken snarare en Kritik av det orena förnuftet, en antifilosofi, ett verktyg för att avslöja filosofins och metafysikens bedrägliga mytologi.

Nietzsches insikt om Retorikens kunskapskritiska roll uppstod dock först på 1870-talet. Hans tidigare period domineras av den uppfattning som kommer till uttryck i *Tragediens ursprung ur musikens ande*, ett verk som kostade honom en fullständig ostracism från filologernas sida. När han under sin akademiska verksamhet i Basel mellan 1869 och 1879 annonserade sina kurser om Antikens Retorik, om Väktalighetens historia och om Aristoteles Retorik utsattes han för en total bojkott, där några av kurserna blev inställda i brist på anmälda deltagare och dem som kom till stånd räknade endast med två eller tre deltagare, ingen av dem filolog. Eftersom de var så få åhörare hölls föreläsningarna, i åtminstone ett fall, hemma hos Nietzsche som bjöd på öl. Nietzsche sade som bekant så småningom upp sin tjänst i Basel och förde därefter en kringflackande tillvaro i Tyskland, Schweiz, Frankrike och Italien till dess att sjukdomen hindrade honom. Det är kanske inte så konstigt att denne ovanlige förtidspensionär, utbränd av behandlingen i den akademiska miljön, blev en aning skygg och fick den aggressiva och självhävdande

¹ Martinus Nijhoff, The Hague 1976

² Nietzsche, Friedrich, *Escritos sobre retórica*, Trotta, Madrid 2000

framtoningen som kännetecknar några av hans skrifter. Det är inte alla genier medgivet att bli berömda och uppskattade under sin livstid.

Nietzsches retoriska vändning äger rum ungefär 1872, förmodligen efter intryck av läsningen av Gustaf Gerbers *Die Sprache als Kunst*, som han lånade på universitetsbiblioteket under förberedelsen av sina aviserade retorikföreläsningar. Perioden mellan *Tragediens ursprung* och 1870-talet domineras hos Nietzsche av en uppfattning av språket som jag skulle vilja kalla ”semioticerande”. 1872 övertog Retoriken musikens plats. När Dionysos roll förbleknar får konsten och estetiken en ny dimension. Det kunde inte finnas ett naturspråk (musik) som var ursprungligare än språket som konst, d.v.s. retoriken. Språket är för Nietzsche (liksom för Croce och för Collingwood) konst. Retoriken skänker Nietzsche verktygen till en filosofisk analys som hjälper honom att genomskåda och dekonstruera den traditionella kunskapsteorins anspråk som ligger till grund för metafysiken. Samtidigt lyfte han fram språkets konstnärliga natur som kommer till uttryck i metaforiseringsdriften.

Ordet ”språk” kan uppfattas på tre olika sätt utan att vi lägger märke till betydelsens metonymiska begär, som får oss ofta att tro att vi menar samma sak. Språket (lógos) syftar till en specifik mänsklig förmåga, men det syftar också till en aktivitet som aktualiserar denna förmåga; vidare uppfattas ”språk” som de ord vi uttalar. Den sistnämnda betydelsen är kanske den som ligger längst från Nietzsches uppfattning. Ty ord blir ord endast på grund av förmågan och aktiviteten att tala. Han lade märke till att Aristoteles i sin förklaring av vad retoriken är använde ordet *dynamis* (kraft, förmåga eller fakultet): Retoriken är ”förmågan (*dynamis*) att finna de medel som är lämpade för att övertyga om varje sak”. Retorik blir därmed språket självt. Språket är det allra första och bakom det kan man inte komma (”der Unhintergebarkeit der Sprache”). Att tala är för Nietzsche att utöva sin retoriska förmåga och man kan inte tala utan att retoriken sätts i verk. Detta är någonting annat än den uppfattning som (liksom hos Platon eller hos en vulgär retorikuppfattning) ser retoriken som ett verktyg för språket, en speciell teknik som språket brukar för vissa syften. Om retoriken begränsas till detta måste man då fråga sig vilken teori, om inte Retoriken, kan ha språket i sig som föremål. Retoriken i Nietzsches tankevärld är inte en normativ lära, utan en teori om hur språket skapar vår världsuppfattning. Redan Wilhelm von Humboldt hade varit inne på detta spår. En viktig konsekvens därav är att retorikens tropeori inte är en teknik som används först i andra hand, ett sätt att byta ut vissa givna ord mot andra för att nå vissa syften. Metafor, metonymi och synekdoke är ingenting annat än språkets sätt att finna det som är lämpligt för att låta meningen komma till uttryck. Troperna är inte en konstruktion utifrån givna begrepp, de är begreppens skapelse redan från början. Alla ord är retoriska skapelser och även vetenskapens abstrakta begrepp är bara metaforiska och metonymiska uttryck, personifieringar av naturkrafter och mänskliga egenskaper. Utan metonymi skulle vi inte kunna konstruera kausala samband och förklaringar.

Det avsnitt som i översättning återges i detta nr av RhS är taget ur *Darstellung der Antiken Rhetorik*, en föreläsning annonserad under vinterterminen 1872. Den text som bäst förklarar vilken betydelse Retoriken hade för Nietzsche är dock en liten skrift som

han dikterade till sin vän Gersdoff 1873 (*Über Wahrheit und Lüge in aussemoralischen Sinne*) men som blev offentliggjord först 1903, tre år efter författarens död.

”Vad är då sanningen? En tågande här av metaforer, metonymier, antropomorfismer, kort sagt en samling av framhävda mänskliga egenskaper, överförda till annat område, poetiskt och retoriskt smyckade, som efter långvarigt bruk betraktas av folk som fasta, kanoniska och bindande. Sanningar är illusioner som glömt att de är illusioner, metaforer som nöts och förlorat sinnekraft, mynt som tappat bort sin prägel och ej längre betraktas som mynt utan bara som metall.”

I sin mest extrema tolkning är mänskliga sanningar bara kollektivt antagna lögner för Nietzsche. Det låter som självmotsägande relativism. Ty om allt är förvrängda sanningar då kan inte heller Retoriken vara sann. Men Nietzsche är inte relativist utan perspektivist. Mänsklig kunskap är begränsad till varje individs, varje kulturs och varje tids infallsvinkel och kan bara nå det som är anpassad till vår kunskapsförmåga. En flugas och en människas världsbild, säger Nietzsche, är helt olika. Verkyget bestämmer viket föremål det kan hantera; med handen kan man bara fånga något som ryms i den och inte är flytande. Vi borde dock kunna ha större klarhet om vår egen kunskapsaktivitet än om kunskapens objekt. Ändå glömmet positivistiska retoriker och vetenskapsbyggare själva näsan, samtidigt som de försöker se längre än näsan räcker. Utan att ta något för givet kan vi inte leva, det är sant. Men det kan inte skada att i Kierkagaards anda vara medveten om den paradox (o de risker) som detta innebär.

José Luis Ramírez